

obuhvaćalo je novoperz. carstvo otprilike teritorij stare perz. države. Najviši procvat ono doživljava u VI st., ali već u poč. VII st. ekspanzija Arapa ugrožava njegove granice. Poslije poraza posljednjega vladara Jesdegerda III zavlada Perzijom Arapi. U poč. XI st. osvajaju je Seldžuci a u XIII st. Mongoli. God. 1501 obnovljena je perz. država pod domaćom dinastijom Safavida s kojom započinje novija historija Perzije. S prodorom islama u VII st. umjetnička djelatnost na ovom području, iako još dugo zadržava specifične značajke, uklapa se u opći tok islam. umjetnosti. R.

Prehistorija. Najstariji arheol. nalazi u Perziji potječu iz neolitika. Za mladu fazu neolitika značajan je lokalitet Susa, na kojem je otkopano veliko naselje i nekropola s bogatim kulturnim inventarom, posebno keramikom: posude su ukrašene živim bojama, a često su na njima izvedene stilizirane ljudske i životinjske figure. Posebno su značajne glinene ženske figurice iz najstarijega sloja (Susa I), koje predstavljaju najstarije poznate prikaze božice Majke (*Magna Mater*). Keramika iz Suse I slična je keramici s drugih lokaliteta Perzije (Persepolis, Pasargada itd.), a pokazuje analogije i s neolitičkim kulturama iz susjednih zemalja: s kulturom Negadah u Egiptu, s kulturom Anau u Turkestanu i dr. Ovu visoku kulturu smijenila je kultura Susa II, u kojoj se već u znatnoj mjeri upotrebljavao bakar. Keramika nije tako bogato ukrašena kao u prethodnoj fazi, niti je takve kvalitete. Ipak, i dalje se zadržava običaj ukrašavanja posuda geometrijskim motivima; u manjoj mjeri dolaze antropomorfne i životinjske figure. Keramika ovoga tipa raširena je i izvan Perzije na vrlo širokom prostoru (Palestina, Sirija, Mezopotamija i dr.). U metalno doba najvažniji se kulturni centri nalaze na zapadu zemlje. Iz ovog doba je poznata Luristanska kultura, nazvana po istoimenoj pokrajini jugozap. od Teherana. Obrada metala je jako raširena, a za lik. umjetnost karakteristična je stilizacija. Najčešći su motivi fantastične životinje, stilizirane na način koji pokazuje velike sličnosti s Kobanskom kulturom i sa stepskim kulturama na sjeveru. Čini se da Luristanska kultura traje od 1300 do 1000 ili, možda, do početka ahenidenskog perioda. Al. S.

Staroperzijsko carstvo (← 559 do ← 330). Jak utjecaj na umjetnost ovoga razdoblja imalo je Zaratustrino dualističko učenje u kojem su principi dobra i zla, svjetlosti i tame personificirani u likovima Ahuramazde (Ormuzda) i Ahrimana. Kult vatre, kojemu je pogodovao prirodan fenomen prodora zemnog plina (mjesto tih prodora štovana su kao mjesta vječnog ognja), uvjetovao je vjerski ritual koji nije zahtijevao monumentalne prostore hramova. Perzija je stoga jedino područje drevnih kultura na kojem hram nije dominantna tema arhitekture. O tome govore hramovi jednostavnih oblika u Pasargadi, Persepolisu i Naksh-i-Rustamu, te brojni žrtvenici na otvorenom u obliku skromnih spomenika ukrašenih reljefima. Najznačajniji su spomenici staroperz. arhitekture raskošne kraljevske palače čiji su ostaci sačuvani u prijestolnicama carstva: Pasargadi, Persepolis i Suzi. Građene su, po uzoru na mezopotamsku arhitekturu, na uzdignutim terasama i okružene vrtovima. Karakterističan je element palače apadana (v.), velika dvorana sa stupovima koja je služila za audijencije. Stupovi se ističu vitkošću linije a tipičan kapitel se sastoji od dvije glave bika. Neizostavan element su reljefi koji ispunjavaju slobodne plohe zidova s dominantnim motivom svećane dvorske ili žrtvene povorke. U Pasargadi, prvoj prijestolnici carstva, sačuvani su ostaci Kirove palače iz čijeg se tlocrta vidi da je apadana već u upotrebi. Najznačajniji spomenik perz. arhitekture tog perioda je kompleks dvorana u Persepolisu, izgrađen na terasi veličine 450 × 300 m. Prilaz na terasu vodi preko monumentalnoga stubišta u obliku dvostruke rampe, a zatim kroz tzv. Kserksova vrata, neku vrstu propileja kvadratnog tlocrta sa 17 m visokim stupovima. Ovaj kompleks sačinjavale su, pored ostaloga, apadana okružena peristilom, dvorana sa 100 stupova i grupa palača Darija I, Kserksa I i Artakserksa II. Plastična dekoracija (reljefi) kompleksa u Persepolisu najbogatija je riznica perz. skulpture. Palača u Suzi koju je Darije I učinio svojom zimskom rezidencijom građena je po uzoru na babil. tip palače sa središnjim pravokutnim dvorištem oko kojega su raspoređene prostorije. Apadana u Suzi pokrivala je površinu od 7000 m² i bila visoka oko 20 m. Pomanjkanje kamena i bliski kontakt s mezopotamskim kulturama dali su ahenidnim građevinama u Suzi posebno

obilježje. To se očituje podjednako u tlocrtu kao i u plastičnoj dekoraciji koja se pretežno sastoji od emaliranih ploča u svijetlim, živim bojama (povorka strijelaca iz Darijeve palače u Suzi). Zasebnu grupu spomenika čine grobnice. Kirova grobnica kraj Pasargade građena je u obliku jednostavnoga masivnoga kubusa s krovom na dvije vode, smještenog na visoko stepeničasto podnožje. Grobnice kasnijih vladara uklesane su u stijenu (grobnice Darija I, Artakserksa II i drugih vladara u Naksh-i-Rustamu). Unutrašnji je prostor ovih grobnica jednostavan, dok njihov vanjski izgled reproducira fasadu perz. palače sa 4 stupa koji drže arhitrav s vijencem, te nizom ukrasnih reljefa u gornjem pojasu.

Skulptura ahenidnskog razdoblja izražava se reljefom i stoji pretežno u službi arhitekture. Najčešće su teme lav koji napada bika, glorifikacija kralja te prikazi ratova, žrtava, dvorskih i obrednih svečanosti u kojima dominira karakterističan motiv povorke ljudi prikazanih u profilu. Iako stiliziran i u osnovi

podređen dekorativnom tretmanu, perz. reljef pokazuje visok smisao za realistički detalj (razlika u nošnji između Medijaca i Perzijanaca na reljefima u Persepolisu). Značajni su i brojni pećinski reljefi. Reljef u Behistunu glorificira kralja Darija I, dok reljef u Bitiniji grčko-perz. provenijencije (← V st.) prikazuju povorku žena i muškaraca na konjima i žrtveni obred.

Na znatnoj umjetničkoj i obrtničkoj visini su metalni proizvodi (srebrni tanjuri, vaze, vrčevi) nađeni u grobnicama, te nakit koji se odlikuje preciznošću izvedbe i specifičnom interpretacijom oblika grč., babil., ranokin. ili skitske provenijencije (kolekcija u British Mus. u Londonu). Posebnu grupu čine cilindrični pečatnjaci sa živim prikazima lova, borbe ili žrtvenog obreda. Više od ostalih proizvoda ahenidnskog razdoblja oni pokazuju vezu s asir. i babil. plastikom.

Razdoblje partske vladavine (← II st. do 226). Višestoljetna dominacija Parta nad Perzijancima nije značila potpun prekid s tradicijom. Perzijanci su zadržali lokalnu samoupravu i staviše birali vlastite vladare. Centar države pomicem se na zapad i nalazi se u gornjem toku rijeka Eufrata i Tigrisa, na području nekađanje asir. države. Umjetnička produkcija u razdoblju partske dominacije (v. *Parti*) zadržala je mnoge starije značajke, iako je kontakt s helenističkom kulturom ostavio neizbrisiv pečat. Karakteristična forma partske arhitekture je i van

(v.), koji kasnije preuzima i arhitektura islama. Gradi se opekam, stupovi u funkciji nosača su rijetki, a umjesto ravnoga stropa u upotrebi je luk i svod. Na području Perzije sačuvan je manji broj spomenika. Neposredno poslije požara koji je poč. ← III st. uništio Persepolis sagrađen je u ahenidenskoj tradiciji hram sa dvije figure na ulazu, prikazane u profilu. Iz istog vremena je i hram vatre u Nurabadu, koji je u stvari kopija ahenidenskog hrama vatre u Pasargadi. Helenistički utjecaj pokazuju hram u Kangavaru kraj Hamadana (← II st.) s monumentalnom dvoranom od 200 m², palača u Nisi (← III do II st.), prvoj prijestolnici Parta, i hram u Khourhi. Tip kružnog vojničkog logora, koji vuče podrijetlo iz Asirije, dao je partskim gradovima koncentričnu urbanu shemu za razliku od pravokutne osnove rim. castruma. Karakterističnu kružnu urbanu dispoziciju pokazuju npr. Darabگرد i Firuzabad.

Partska skulptura u odnosu na raniju ahenidnsku plastiku pokazuje općenito veću formalnu slobodu, sklonost prema živosti pokreta i realizmu osobito na reljefima u terakoti (reljef strijelca na konju, Berlin, Staatliche Mus.) i pećinskim reljefima (reljefi u Behistunu, ← II do ← I st. i Tang-i-Sarvaku, III st.). Punu plastiku reprezentiraju monumentalna brončana statua perz. dostojanstvenika u bronci (← II st., Teheran, Mus.), glava partske princeze u alabastru (← I st., Teheran, Mus.) koja nosi jak helenistički biljeg, te veći broj portreta, statua ratnika, božanstava i kraljeva. Pored štuka, u kojemu prevladava biljni ili geometrijski motiv, znatnu ulogu u dekoraciji partskih građevina imaju zidne slike. Karakteristični partski smisao za slikovitost dolazi od izražaja i u običaju da svoje reljefe polihromiraju.

I u ovom razdoblju ima značajnu ulogu proizvodnja predmeta umjetničkog obrta, osobito radova u metalu. Brojni su nalazi nakita, u kojima se pored orijentalnih i helenističkih utjecaja javlja upotreba cloisonnée tehnike.

Novoperzijsko carstvo (226—651). Vladavina Sasanida označila je povratak domaće dinastije, a na kulturnom planu obnavljanje tradicija ahenidnskog razdoblja. Arhitektura rezimira dostignuća ahenidnskog, partskog i dijelom helenističkoga graditeljstva i polaže osnovu na kojoj se razvila rana islam. arhitektura.

ZLATNI RITON IZ HAMADANA. Ahenidnsko razdoblje, ← V st.
Teheran, Arheološki muzej